

דעותיהם של אנשי העיר המעולה

מאת
אל-פארבי

תירגם מהמקור הערבי,
הקדים וחסיף הערות ומפתח:
אחמד אעיבאריה



אוניברסיטת תל-אביב, ההוצאה לאור

ספר זה הוצא לאור בסיועו הנדיב של יוסף חכמי

آراء أهل المدينة الفاضلة أبو نصر الفارابي

דעותיהם של אנשי העיר המעולה

מאת
אל-פאראבי

208 אל-פאראבי

שרח אל-עבארה (חיבור מאת אל-פאראבי) 187

ת

תאולוגיית אריסטו (חיבור שיוחס

לאריסטו) 20, 29

תהאפת אל-תהאפת (הפלת

ההפלה), חיבור מאת אבן-רשדן

36

תורת ההאצלה, ראו: האצלה

תורת ההוכחה המופתית (ראו גם:

עלם) 14-15

תחציל אל-סעאדה (השגת

האושר), חיבור מאת אל-

פאראבי) 14, 24, 42, 149

תכונה מקרית (ערך) 78

תלמי, ראו פטלומיאוס

ואולם, דרגתה נותרת מתחת לדרגת השכל הפועל. היא מגיעה ל **«מצב»** זה על ידי פעולות רצוניות מסוימות, [106] חלקן מחשבתיות וחלקן גופניות; ולא על ידי כל פעולה אקראית, כי אם על ידי פעולות מוגדרות ומדורות הנצרות מתוך מצבים וכשרים מדורים ומוגדרים. שכן חלק מהפעולות הרצוניות מעכבות את האושר. האושר הוא הטוב המבוקש בזכות עצמו. אין הוא מבוקש כלל, בשום זמן מהזמנים, כדי להשיג באמצעותו דבר אחר, ואין מעבר לו דבר אחר גדול ממנו שהאדם יכול להשיגו. הפעולות הרצוניות המועילות להשגת האושר הן הפעולות הנאות, והמצבים והכשרים שמתוכם נובעות פעולות אלו הם המעלות. טובות אלה אינן **«מבוקשות»** לשם עצמן, אלא הן **«נעשות»** לשם **«השגת»** האושר. הפעולות המעכבות את האושר הן הרעות; אלו הן הפעולות המכוערות, והמצבים והכשרים שמתוכם מתהוות פעולות אלו הם המגרעות, המידות המגונות והשפלויות.

כוח ההזנה שבאדם נוצר כדי לשרת את הגוף, **«כוח»** החישה ו**«הכוח»** המדמה נוצרו לשרת את הגוף ואת הכוח החושב. שירותם של שלושת אלה לגוף משרת בסופו של דבר את הכוח החושב,¹⁴² מאחר שקיומו של ה**«כוח»** החושב הוא, ראשית כול, בתוך הגוף. **«הכוח»** החושב – חלקו מעשי וחלקו עיוני. **«החלק»** המעשי נוצר כדי לשרת את העיוני, והעיוני לא **«נוצר»** לשירותו של דבר אחר, אלא כדי להגיע באמצעותו אל האושר.

לכל אלה מתלווה **«הכוח»** המשתוקק. **«הכוח»** המשתוקק משרת את **«כוח»** החישה, את **«הכוח»** המדמה ואת **«הכוח»** החושב. אין ביכולתם של כוחות התפיסה המשרתים להשלים את השירות ואת העבודה אלא באמצעות הכוח המשתוקק, שהרי התפיסה החושית,

¹⁴² כוונתו של אל-פאראבי היא שהסיבה לשלושת הכוחות האלה משרתים את הגוף היא שהגוף משרת את הכוח החושב, כך שבסופו של דבר שלושת הכוחות האלה משרתים את הכוח החושב – בתיווך הגוף.

על ההבדל בין הרצון והבחירה ועל האושר¹⁴⁰

[105] כאשר משיג האדם את המושכלים הללו, נוצרים בו באופן טבעי **«מספר כשרים»**: התבוננות, שיקול דעת, היזכרות ושאיפה להסקת מסקנות. **«נוצרת בו גם»** הנטייה **«לקבל»** חלק מן הדברים שהשכליל בתחילה ותשוקה אל חלק מן הדברים שהסיק או הרתיעה מהם. הרצון הוא ההשתוקקות למה שתפס **«האדם»** באופן כללי. כאשר השתוקקות זו **«נובעת»** מתוך חישה או דמיון, **«היא»** נקראת בשם הכללי **«רצון»**; ואילו כאשר היא **«נובעת»** משיקול דעת או מחשיבה באופן כללי **«היא»** נקראת **«בחירה»**. זו **«האחרונה»** נמצאת במיוחד באדם, ואילו ההשתוקקות מתוך תחושה או דמיון נמצאת גם בשאר בעלי החיים. היווצרותם של המושכלים הראשונים באדם הינה שלמותו הראשונה. מושכלים אלה נעשו למענו, כדי שישתמש בהם להגיע אל שלמותו הסופית.

«שלמות אחרונה» זו הינה האושר, דהיינו שנפשו של האדם מגיעה לשלמות קיום כזו שאינה זקוקה **«עוד»** לחומר לשם קיומה,¹⁴¹ והיא נעשית **«לאחד»** מן הדברים חסרי הגוף ו**«לאחד»** מן העצמים הנפרדים מן החומר, ו**«היא»** נשארת במצב זה ומתמידה בו לעד.

¹⁴⁰ פרק זה הוא אחד החשובים בספר והוא מסמן את המעבר ההדרגתי לעיסוק בפוליטי. אל-פאראבי מנמק כאן את הצורך במעבר מדיון עיוני לדיון מעשי-פוליטי. האושר מוגדר כאן באופן מטאפיזי, אולם השגתו דורשת ביצוע מעשים בעולם, שאפשריים רק במסגרת חברתית.

¹⁴¹ לגיתות מפורט של תפיסת האושר של אל-פאראבי בכתביו השונים ראו: גלסטון, פוליטיקה, עמ' 55-94.

הדמיון ושיקול הדעת אינם מספיקים כדי לפעול אם לא [107] מצטרפת תשוקה למה שחשו בו, דימו אותו, שקלו אותו או ידעו אותו, משום שמשמעות הרצון היא שתתוקק באמצעות הכוח המשתוקק למה שתפסת.¹⁴³

אם האושר נודע באמצעות הכוח העיוני, מוצב כמטרה ו>משמש< מושא להשתוקקות באמצעות <הכוח> המשתוקק,¹⁴⁴ ו>אם< מוסק באמצעות הכוח השוקל מה ראוי לעשות כדי להשיג את <האושר> בסיועם של <הכוח> המדמה והחושים, ו>אם< לאחר מכן נעשות אותן פעולות על ידי מכשיריו של הכוח המשתוקק, יהיו כל פעולותיו של האדם טובות ויפות. אבל אם לא נודע האושר, או אם נודע <אך> לא הוצב כתכלית להשתוקקות אלא כתכלית לדבר אחר זולתו, ו>אם< השתוקקו <אל אותו אושר כוזב> באמצעות <הכוח> המשתוקק, ובאמצעות הכוח השוקל הוסק מה ראוי לעשות כדי שיושג <בסיועם> של החושים ושל <הכוח> המדמה, ו>אם< לאחר מכן נעשות פעולות אלו באמצעות מכשירי הכוח המשתוקק, יהיו כל פעולותיו של אדם זה מכוערות.

¹⁴³ אל-פאראבי משתמש בפסקה זו בגוף שני באופן חריג. חלקים בפסקה הבאה גם הם יכולים להיות מוכנים כהתבטאויות בגוף שני, אך העדפתי לתרגם את כולה לגוף שלישי, כדי להימנע מאי-הבהירות המצויה במקור בהשיות הזמנים של אל-פאראבי.

¹⁴⁴ במהדורה של נאדר כתוב "بالنوعية" (מהמין של), והנכון הוא "بالنوعية" (באמצעות <הכוח> המשתוקק).

על סיבת החלומות

 [108] הכוח המדמה מתווך בין <כוח> החישה ו>הכוח< החושב, וכאשר כל הספקים של <כוח> החישה חשים בפועל ועושים את פעולותיהם, נפעל הכוח המדמה על ידיהם ועוסק במוחשים שהחושים שולחים אליו ומטביעים בו. הוא פועל גם בשירות הכוח החושב ובאספקת <נתונים> לכוח המשתוקק.

כאשר <כוח> החישה, <הכוח> המשתוקק ו>הכוח< החושב מצויים בשלמויותיהם הראשונות, ואינם פועלים את פעולותיהם – כפי שקורה במצב של שינה – הכוח המדמה עומד בפני עצמו, ריק מרשמי המוחשים שהחושים <מספקים לו> שוב ושוב, והוא פטור משירות הכוח החושב ו>הכוח< המשתוקק. הוא פונה <אפוא> לרשמי המוחשים שהוא מוצא אצלו שמורים ומתמידים, ופועל עליהם בכך שהוא מחבר אותם זה עם זה, ומפריד אותם זה מזה. ויחד עם שמירתו על רשמי המוחשים והרכבתם זה עם זה יש לו פעולה שלישית, שהיא החיקוי. שכן הוא נבדל משאר כוחות הנפש <בכך> שיש לו היכולת לחקות את הדברים המוחשים הנותרים שמורים בו. לפעמים הוא מחקה את המוחשים <שנתפסו> באמצעות חמשת החושים על ידי חיבור המוחשים השמורים בו שהם חיקויים של אלה,¹⁴⁵ ולפעמים הוא מחקה את המושכלים. לפעמים הוא [109] מחקה את כוח ההזנה, ולפעמים הוא מחקה את הכוח המשתוקק, והוא אף מחקה את מזגו של הגוף שבו הוא נמצא באותו זמן. שכן

¹⁴⁵ חיקוי של המוחשים אשר נתפסו באמצעות החושים.

ויש שיארכו זמן מה ו<אחר כך> הם חולפים. קורה גם שלאדם יקרו מקרים המשבשים את מזגו ואת דמיונותיו, ואז הוא רואה דברים שהכוח המדמה מרכיב בדרכים שאין להן קיום ושאינן חיקוי של נמצא <כלשהו>. אלה הם השוטים והמשוגעים ודומיהם.

הפרק העשרים ושישה

על הצורך של האדם בחברה ובשיתוף פעולה

 [117] כל בן אנוש זקוק מלידה, למען קיומו וכדי להשיג את שלמותו הטובה ביותר, לדברים רבים שאין ביכולתו לעשות את כולם לבדו. הוא זקוק אפוא לקבוצת אנשים שכל אחד מהם יבצע בעבורו אחד מן הדברים שהוא זקוק להם. היות שכל אדם <נמצא> במצב זה ביחס לכל אדם <אחר>, לא ייתכן אפוא שהאדם ישיג את השלמות, שלשמה נוצר טבעו המולד, אלא על ידי התחברויות קבוצתיות מרובות של <אנשים> המשתפים פעולה ביניהם, כשכל אחד מהם מקיים בעבור האחרים חלק ממה שהוא זקוק לו לקיומו. ומתוך מה שמקיים כלל <אנשי> הקבוצה בעבור כל אחד מחבריה, מצטבר ליחיד כל מה שהוא זקוק לו לשם קיומו ולשם השגת השלמות. ומשום כך נתרכו בני האדם, והם נוצרו בחלקים המיושבים <או בחלקים הניתנים ליישוב> של כדור הארץ, ומהם התהוו החברות האנושיות.

חלקן <של חברות אלו> מושלמות וחלקן בלתי מושלמות והמושלמות הן שלוש: גדולה, בינונית וקטנה.

<החברה> הגדולה <מורכבת מ> התחברות כול הקבוצות¹⁵⁷ בעולם הבינונית היא התחברותה של אומה בחלק <אחד> של העולם והקטנה היא התחברותם של אנשי עיר <אחת> בתוך חלק מן האזור שבו שוכנת אומה. <החברות> הבלתי מושלמות <מתחלקות> להתחברותם של אנשי כפר <אחד>, והתחברותם של אנשי שכונה

¹⁵⁷ כלומר החברה.

ש'יש' איברים אחרים שיש להם כוחות המבצעים את פעולותיהם [119] בהתאם לתכליות של אלה שאין בינם לבין המנהיג תיווך, והם 'נמצאים' בדרגה השנייה, וכשם ש'ישנם' איברים אחרים המבצעים את הפעולות בהתאם לתכליתם של אלה הנמצאים בדרגה השנייה, וכן הלאה עד שמגיעים לאיברים אשר משרתים, אך אינם מנהיגים כלל, כך גם העיר. חלקיה שונים בתכונתם הטבעית ונבדלים במצביהם, ובתוכה 'ישנו' אדם שהוא המנהיג, ואחרים שדרגותיהם קרובות למנהיג. ובכל אחד מהם 'ישנו' מצב או כושר שבאמצעותו הוא מבצע פעולה המתחייבת מכוונתו של המנהיג. הללו הם בעלי הדרגות הראשונות, ומתחת להם 'נמצאים' אנשים המבצעים את הפעולות בהתאם לתכליותיהם של הללו, ואלה 'נמצאים' בדרגה השנייה. ומתחת להם 'נמצאים' האנשים המבצעים את הפעולות בהתאם לתכליות של 'אנשי הדרגה השנייה'. ובדרך זאת, חלקי העיר מסודרים עד שמגיעים לאחרונים, המבצעים את פעולותיהם בהתאם לתכליותיהם 'של אלה הנמצאים מעליהם'. הללו הם המשרתים שאין משרתים אותם. הם נמצאים בדרגה הנמוכה ביותר והם הנחותים ביותר.

אולם איברי הגוף טבעיים, והמצבים שיש להם 'הם' כוחות טבעיים. חלקי העיר, אף שהם טבעיים, המצבים והכשרים שבאמצעותם הם מבצעים את פעולותיהם בעבור העיר אינם טבעיים, כי אם רצוניים, אף שחלקי העיר טבועים מלידה בתכונות טבעיות שונות, שבאמצעותן אדם מיטיב עם זולתו בדבר 'זה' ולא באחר. אולם הללו אינם חלקים של העיר רק באמצעות התכונות הטבעיות שלהם, כי אם גם באמצעות הכשרים הרצוניים שהם רוכשים, כמו המלאכות וכיוצא בהן. לכוחות שמטבעם מצויים באיברי גוף מקבילים הכשרים והמצבים הרצוניים בחלקי העיר.

'אחת', לאחר מכן ההתחברות בתוך [118] הרחוב ולאחר מכן ההתחברות בתוך הבית, 'שהיא' הפחותה מכול בדרגתה. השכונה והכפר כפופים לעיר, אך יחס הכפר לעיר הוא יחס של שירות, ואילו יחס השכונה לעיר הוא היחס בין השלם לחלקי. הרחוב 'הינו' חלק מהשכונה, הבית חלק מהרחוב, העיר חלק מהאזור שבו שוכנת האומה, והאומה חלק מכלל תושבי תבל.

הטוב העליון והשלמות המרבית מושגים קודם כול בעיר, ולא בהתחברות פחותה ממנה. ומאחר שעניינו של הטוב באמת להיות מושג באמצעות בחירה ורצון, כפי שהמעשים הרעים נעשים באמצעות רצון ובחירה, אפשר שהעיר תשמש לשיתוף פעולה למען מטרות רעות. אי אפשר אפוא¹⁵⁸ להשיג את האושר בכול עיר. העיר שהכוונה מאחורי התחברותה היא שיתוף פעולה בדברים אשר באמצעותם מושג האושר האמיתי היא העיר המעולה, וההתחברות שבאמצעותה משתפים פעולה לשם השגת האושר היא ההתחברות המעולה. האומה שכול עריה משתפות פעולה ביניהן בדברים שבאמצעותם מושג האושר היא האומה המעולה. כך גם 'הממלכה' העולמית המעולה אינה מתקיימת אלא אם האומות שבתוכה משתפות פעולה לשם השגת האושר.

העיר המעולה דומה לגוף שלם ובריא, אשר כול איבריו משתפים פעולה כדי להביא לשלמות את חייו של בעל החיים וכדי לשמור עליו. וכשם שאיברי הגוף שונים ונבדלים בתכונתם הטבעית ובכוחותיהם, ו'יש' בהם איבר אחד מנהיג שהוא הלב, ולאיבריו 'של הגוף ישנו' דרגות קרבה 'שונות' לאותו מנהיג, ובתוך כל אחד מהם נוצר כוח טבעי שבאמצעותו הוא מבצע את פעולתו על מנת 'להשיג' את מה שהוא מטבע תכליתו של אותו איבר מנהיג, וכשם

¹⁵⁸ הסתמכתי כאן על המהדורה של וולצר (עמ' 230, שורה 6). במהדורה של נאדר לא מופיעה מילת השלילה "ليس" (לא), דבר שהופך את הטקסט להגייוני פחות.

ויתעלה, על השכל הפועל, השכל הפועל מאציל על שכלו הנפעל בתיווכו של השכל הנקנה, ולאחר מכן על כוחו המדמה. ואז על ידי מה <שהשכל הפועל> מאציל על שכלו הנפעל <של אדם זה הוא> נהיה חכם, פילוסוף ומשכיל בתכלית, ועל ידי מה שהוא מאציל על כוחו המדמה <הוא נהיה> נביא המתריע מפני העתיד להיות ומצביע על הפרטים הקיימים כהווה, שבאמצעותם הוא משכיל את האלוהי. אדם זה מצוי במושלמת שבדרגות האנושיות ובמושלמת שבדרגות האושר. נפשו מושלמת [126] ומאוחדת עם השכל הפועל באופן שדיברנו עליו, והוא יודע כול פעולה אשר באמצעותה ניתן להשיג את האושר. זה התנאי הראשון של <היות> מנהיג. ועם זאת עליו להיות בעל כושר לשוני מדמה <המבטא> היטב את הנאמר על אודות כול מה שהוא יודע, ובעל יכולת להנחות בצורה טובה אל האושר ואל המעשים שבאמצעותם משיגים את האושר. כמו כן, עליו להיות בעל חוסן גופני טוב, כדי לעסוק בענייני מלחמה.¹⁶²

¹⁶² בחרתי לאמץ את גרסתו של וולצר (עמ' 246): "لمباشرة أعمال الحرب" (לעסוק בענייני מלחמה). במקום: "لمباشرة أعمال الجزئيات" (לטפל בענייני הפרטים) המופיע אצל נאדר.

על סגולותיו של מנהיג העיר המעולה

[127]  כזה הוא המנהיג שאף אדם אחר אינו מנהיג אותו. הוא האמאם,¹⁶³ הוא המנהיג הראשון של העיר המעולה והוא המנהיג של האומה המעולה, ומנהיג העולם כולו. למצב זה לא יכול להגיע אלא מי שהתקבצו בו מטבעו 12 סגולות מולדות:

1. להיות בעל איברים מושלמים, שכוחותיהם הולמים את הפעולות האמורות להתבצע באמצעותם, וכאשר הוא מתכוון <לבצע> באמצעות איבר מאיבריו פעולה <כלשהו>, הוא עושה זאת בקלות.
2. שיהיה מטבעו בעל הבנה ותפיסה טובות של כל מה שנאמר לו ובעל יכולת לקלוט את הנאמר באמצעות הכנתו, בהתאם לכוונת הדובר ובהתאם לעניין עצמו.
3. עליו להיטיב לזכור כל מה שהוא מבין, רואה, שומע ומשיג, ובכלל, כמעט ואינו שוכח <דבר>.
4. עליו להיות פיקח ונבון, כך שאם הוא רואה משהו הוא מבין אותו לאשורו <גם> על סמך ראייה חלקית.

[128]

5. עליו להיות רהוט דיבור, <איש אשר> לשונו מסוגלת לבטא בצורה מושלמת כל מה שחבוי בו.

¹⁶³ לגבי פירושו של אל-פאראבי למושג "אמאם" ראו: אל-פאראבי, תחציל, עמ' 92-93; מהדי, השגת האושר, עמ' 46-47.

6. עליו לאהוב לימוד וקניית ידע ולתור אחריהם, <עליו להיות> מהיר קליטה, <אדם> אשר לא יתעייף מן הלמידה, ואשר היגיעה הכרוכה בה אינה מזיקה לו.
7. אל לו להיות תאוותן באכילה, בשתייה ובמין, ומטבעו <עליו> להתרחק מן המשחקים ולשנוא את התאוות הכרוכות בהם.
8. עליו לאהוב את האמת ואת אנשיה, ולשנוא את השקר ואת אנשיו.
9. עליו להיות גדול נפש, אוהב כבוד, <אשר> נפשו מורמת מטבעה מעל לכל עניין מכיש ומטבעה שואפת אל הנשגב ממנה.
10. יהיו הדרהם והדינאר¹⁶⁴ ושאר הפיתויים הארציים נקלים בעיניו.
11. עליו לאהוב מטבעו את הצדק ואת אנשיו, לשנוא את העושה ואת העוול ואת אנשיהם, להעניק צדק לאנשיו ולזולתם ולהפציר <בהם> לקיימו, לבוא <לקראת> מי שפקד אותו עוול ולהביא <אליו> כל מה שהוא חושב כי הוא טוב ויפה. לעשות צדק ולא לנהוג בקשיחות בהנהגתו. אל <לו להיות> בלתי מרוסן בבואו <לעשות> צדק, אולם עליו <להיות> בלתי ניתן לשכנוע אם נקרא <לעשות> עוול ונבלה.
12. [129] עליו להיות נחוש בדעתו ביחס לכל מה שראוי לעשות, אמיץ, בעל עוז, ללא מורא ומורך לב.

התקבצותן של כל <הסגולות> הללו באדם אחד הינה קשה <למציאה>. רק מעטים נולדו כך מטבעם – אחד בדור. ואם נמצא אחד כזה בעיר המעולה, ואם נוצרים בו, משבגר, אותם שישה תנאים שכבר הוזכרו (או חמישה, אם להוציא מכלל זה את <יכולת> ההתרעה באשר לבאות¹⁶⁵ של <הכוח> המדמה), יהיה הוא המנהיג.

¹⁶⁴ שני סוגי מטבעות.

¹⁶⁵ כאן הלכתי בעקבות וולצר (4, 250) שאצלו מופיע "الإنذار" (התרעה),

אם לא יימצא <אדם> כמוהו בזמן כלשהו, לוקחים את החוקות והחוקים אשר חוקקו המנהיג <הראשון> והדומים לו (אם היה רצף של <מנהיגים כאלה> בעיר) וכופים אותם <על העיר>. המנהיג השני, היורש את הראשון, הוא זה שחברו בו מלידתו ומנעוריו אותם תנאים, ומשבגר מתקיימים בו שישה תנאים:

הראשון, להיות חכם. השני, להיות מלומד היודע בעל פה את החוקות, את החוקים ואת אורחות החיים שהראשונים ניהלו <באמצעותם> את העיר, והפועל על פיהם בכל מעשיו. השלישי, לחוקק חוקים באשר למה שלא נמסר בעל פה מן הקדמונים, באמצעות הסקת מסקנות בדרך שהתוו האמאמים הראשונים. הרביעי, להצטיין בשיקול דעת וביכולת היקש על העניינים והאירועים המתרחשים בימיו והידועים לו, ואשר לא היו כמותם אצל <המנהיגים> הראשונים, ובכל מסקנותיו עליו לחתור לתיקון מצבה של העיר. החמישי, להיטיב להסביר בעל פה את חוקי הראשונים, ואת מה שהסיקו אחריהם אלה שהלכו בעקבותיהם. [130] השישי, להיות בעל עמידות גופנית בניהול ענייני מלחמה, על ידי כך שיהיה בקיא במלאכת המלחמה, המשרתת והמנהיגה.

אם לא יימצא אדם אחד שיחברו בו התנאים האלה אלא שניים, האחד חכם ובשני מצויים שאר התנאים, יהיו שניהם מנהיגי העיר. ואם יתפזרו <התנאים> הללו בתוך קבוצה <של מנהיגים>, והחכמה

ואילו אצל נאדר מופיע "الإنذار", שפירושו "השקולים זה לזה", מונח שאין לו משמעות בהקשר הנוכחי.

תהיה באחד <מהם, והתנאי> השני באחד, והשלישי באחד, והרביעי באחד, והחמישי באחד והשישי באחד, והם מתאימים זה לזה, יהיו הם המנהיגים המעולים. ואם יקרה בזמן כלשהו שהחכמה אינה חלק מן המנהיגות ואילו שאר התנאים מצויים בה, תיוותר העיר המעולה ללא מלך, והמנהיג המנהל את ענייני העיר הזאת אינו מלך, והעיר מועדת לאבדון. ואם לא ימצא חכם שיוסיף לו <למנהיג> חכמה,¹⁶⁶ אבוד תאבד העיר כעבור זמן מה.

הפרק העשרים ותשעה

על ניגודיה של העיר המעולה

 [151] לעיר המעולה מנוגדות העיר הבורה, העיר החושאת, העיר ההפכפכה והעיר התועה, וכן האנשים שהם העשבים השוטים.¹⁶⁷

א. העיר הבורה היא זאת שאנשיה אינם יודעים מהו האושר ו<הוא> אף אינו עולה בדעתם, וגם אם יונחו אליו לא יבינו אותו ולא יאמינו בו. מבין הדברים הטובים, הם מכירים חלק מאלה שלמראית עין נחשבים טובים <ונמנים> עם הדברים הנחשבים לתכליות של החיים: שלמות גופנית, עושר, הנאה מתענוגות, חופש לעשות ככל העולה על רוחם, כבוד ותהילה. לדידם של אנשי <העיר> הבורה כל אחד מאלה הוא האושר, והאושר המרבי והמושלם הינו התחברותם של כל אלה. ניגודיהם הם האומללות – [152] מחלות גופניות ועוני, אי ההנאה מתענוגות, חוסר האפשרות לעשות ככל העולה על רוחם והיעדר הכבוד.

<העיר הבורה> מתחלקת למספר ערים:

1. "עיר ההכרח", והיא זאת אשר היה בדעת אנשיה להסתפק כמזון, במשקה, בלבוש, בדירור ובמשגל ההכרחיים, שבאמצעותם <מתאפשר> קיום גופיהם, ולשתף פעולה ביניהם כדי לרכוש <דברים> אלה.

¹⁶⁷ התרגום כאן הוא על פי מהדורת וולצר, עמ' 254, שורה 1. לגבי המושג "עשבים שוטים" (النوايت) ראו: אלון, נואבת, עמ' 56-90.

¹⁶⁶ כלומר, אל המנהיג הנוכחי של העיר, שאיננו מלך.

2. "העיר השפלה"¹⁶⁸ והיא זאת אשר מטרת אנשיה לשתף פעולה כדי להשיג הון ועושר בלי להפיק תועלת מן ההון <למען כל מטרה> אחרת, אלא ההון <עצמו> הוא תכלית חייהם.
3. "העיר הנחותה" והמגונה, והיא זאת אשר מטרת אנשיה ליהנות מההנאה שבאכילה, בשתייה ובמשגל, ובכלל, מן המוחשי ומן המדומה,¹⁶⁹ ולהעדיף את ההיתול וההימור בכל היבט ומכל בחינה.
4. "עיר הכבוד", והיא זאת אשר מטרת אנשיה לשתף פעולה כדי שיהיו מכובדים, מוחמאים, נזכרים ומפורסמים בין האומות, <וכן להיות> מהוללים ומרוממים – הן בדיבור הן במעשה – בעלי תפארת והידור, בין שבקרב אחרים ובין שבינם לבין עצמם, כל אדם לפי מידת אהבתו לכך או לפי מידת <הכבוד> שביכולתו להגיע אליה.
5. "עיר ההשתלטות", והיא זאת אשר מטרת אנשיה להכניע את זולתם, ושייבצר מזולתם להכניע אותם, והם שוקדים על השגת ההנאה מן ההשתלטות בלבד.
- [133]
6. "העיר השיתופית"¹⁷⁰ והיא זאת אשר מטרת אנשיה להיות חופשיים כך שכל אחד מהם יעשה כרצונו, בלי למנוע מתשוקתו דבר.

¹⁶⁸ "المنالة" (השפלה) לפי המהדורה של וולצר, עמ' 254, שורה 14. במקום "البدالة" (המשתנה) שמופיע אצל נאדר.

¹⁶⁹ הערפתי "متخيل" (מדומה) ולא "تخيل" (לדמות). ראו וולצר, עמ' 256.

¹⁷⁰ חוקרים מניחים כי מונח זה, "ג'מאעיה", הוא המקבילה של אל-פאראבי למונח היווני "דמוקרטיה", ויש שמתרגמים כך את המונח במהדורות שונות. לדיון ביחסו של אל-פאראבי לדמוקרטיה ראו גם: מהדי, פילוסופיה פוליטית, עמ' 144-146.

מלכי <הערים> הבורות כמוהם כעריהם. כל אחד מהם מנהל את העיר שהוא שולט בה כדי להשיג את מה שהוא משתוקק ונוטה אליו. ומבוקשיהם של <אנשי הערים> הבורות שניתן לעשותם לתכליות <אותן ערים> הם אלה שנמנו לעיל.

ב. כאשר לעיר החוטאת, דעותיה הינן הרעות המעולות, והיא עיר אשר יודעת את האושר, את אלוהים, יתרומם ויתהדר, <את הנמצאים> המשניים ואת השכל הפועל, ואת כל מה שאנשי העיר המעולה אמורים לדעת ולהאמין בו, אלא שמעשי אנשיה הם מעשי אנשי הערים הבורות.

ג. העיר ההפכפכה היא עיר אשר בעבר היו דעותיה ופעולותיה כדעותיהם וכפעולותיהם של אנשי העיר המעולה, אך היא השתנתה וחדרו אליה דעות שונות מאלה, ופעולותיה הפכו לפעולות שונות מהן.

ד. העיר התועה היא עיר שחשבה <בעבר> כי לאחר החיים האלה <מגיע> האושר, אולם היא חזרה בה, <ועתה> והיא מאמינה בדעות נפסדות על אלוהים, יתרומם ויתהדר, על <הנמצאים> המשניים ועל השכל הפועל, <דעות> שאינן ראויות לגביהם, אפילו אם הן נתפסות <רק> כמשלים וכדימויים שלהם.¹⁷¹ מנהיגה הראשון נמנה עם אלה שנדמה היה להם שהם מקבלים השראה ולא היא, ולשם כך הוא משתמש בהטעיות, ברמאויות ובפיתויים.

[134] מלכי הערים הללו מנוגדים למלכיהן של הערים המעולות, והנהגתם מנוגדת להנהגות המעולות, וכן שאר המצויים בהן.

¹⁷¹ לגבי כוונתו של אל-פאראבי בנוגע לאותם "משלים ודימויים", ראו להלן, הפרק השלושים ושלושה.

מלכי הערים המעולות הבאים בזמנים שונים בזה אחר זה – כולם כנפש אחת, ודומה שהם מלך אחד המתמיד לאורך הזמן. ואם קורה שקבוצת <מנהיגים> מקרב <מנהיגי הערים המעולות מתקבצת> בו זמנית – בין בעיר אחת ובין בערים רבות – הרי התקבצותם היא כמו מלך אחד, ונפשותיהם הן כנפש אחת. כן הדבר לגבי אנשי כל מעמד מתוכה: כאשר הם באים בזה אחר זה בזמנים שונים, נפשות כולם כנפש אחת המתמידה לאורך זמן. הוא הדין אם יש באותה עת קבוצה מאנשי אותו מעמד, והם מצויים בעיר אחת או בערים רבות, נפשותיהם הן כנפש אחת, בין אם מעמדם הוא מעמד של מנהיגות ובין אם מעמד של שירות.

בקרב אנשי העיר המעולה ישנם דברים שכולם יודעים וכולם עושים, ודברים אחרים שהם ידיעה ועשייה המיוחדות לכל דרגה ולכל אחד מהם. וכל אחד מגיע למצב האושר באמצעות שני דברים אלה – כוונתי באמצעות מה שמשותף לו ולזולתו, ובאמצעות המיוחד לאנשי הדרגה שהוא משתייך אליה. וכאשר כל אחד מהם פועל כך, פעולותיו מקנות לו מצב נפשי טוב ומעולה, וככל שהוא מתמיד בהן יותר, מצבו מתחזק והוא נעשה מעולה יותר וכוחו ומעלתו גוברים, כשם שההתמדה בפעולות הכתיבה הטובות מקנה לאדם בקיאות במלאכת הכתיבה, וככל שהוא מתמיד יותר ב<ביצוע> אותן פעולות, המלאכה שבאמצעותה פעולות אלה נעשות הופכת לחזקה ולטובה יותר, [135] וכוחה ומעלתה גוברים ככל שחוזרים על פעולותיה, התענוג המתלווה לאותו מצב נפשי גדל, שמחת האדם עצמו על <רכישתו> רבה יותר, ואהבתו להן מתגברת.¹⁷² זהו מצבן של הפעולות אשר באמצעותן משיגים את האושר. שכן ככל שמוסיפים עליהן והן חוזרות ונשנות והאדם שוקד עליהן, הן מחזקות ומשפרות את הנפש שעניינה להיות מאושרת, ומשלימות אותה עד שהיא מגיעה למידת השלמות שבה היא מוותרת על החומר, ואז היא

¹⁷² השווא אריסטו, אתיקה לניקומאכוס, 1.8.1099a12-15.

נפטרת ממנו, והיא אינה כלה עם פלות החומר, והיא אינה זקוקה לחומר כדי להתמיד.

כאשר נפרדת <הנפש> מהחומר, והיא אינה גשמית, המקרים אשר קורים לגופים, כאשר הם גופים, מוסרים מעליהם, ואז אין לומר עליה שהיא נעה או נחה. במצב זה ראוי לומר עליה את האמירות המתאימות למה שאיננו גוף. וכל אימת שקורה לנפש האדם משהו שבאמצעותו מתארים את הגוף כגוף, יש לשלול אותו מהנפשות הנפרדות. קשה להבין ולהשיג את מצבן זה <של הנפשות>, ורק מעטים <יצליחו בכך>. כמו כן נשלל מן <הנפש> כל מה שמתלווה אליה ושהיא נתקלת בו בהתחברותה עם הגופים. ומאחר שהנפשות האלה, שנפרדות <מהחומר> התקיימו בתוך היוליות¹⁷³ שונות, וכבר התברר שהמצבים הנפשיים באים בעקבות מזגים <מסוימים> של הגופים, שחלקם <מורכבים> יותר [136] וחלקם <מורכבים> פחות, וכל מצב נפשי הינו בהתאם למה שמחייב מזג הגוף שבו הוא נמצא, מתחייב בהכרח שמצביה¹⁷⁴ יהיו שונים <אלה מאלה> בשל שונות <הגופים> שבהם הן היו. ומאחר שהשונות של הגופים הינה איך-סופית, גם שונות הנפשות תהיה איך-סופית.

¹⁷³ לשון רבים של "היולי", והכוונה כאן היא לכך שאף שהנפשות נפרדות מהחומר לאחר המוות הן נשארות תחת השפעתו של המזג החומרי המסוים שהיו תלויות בו.

¹⁷⁴ של הנפשות שהיו בתוך ההיולי. ראוי לציין שניתן להשתמש במילה "היולי" גם כשם עצם וגם כשם תואר בדיוק כפי שאומרים "חומר" ו"חומרי", אלא שה"היולי" בתור שם עצם נאמר על החומר הראשוני נטול הצורה.

האושר למען מטרה כלשהי של אנשי <העיר> הבורה. כיוון <שאותו אדם> מכיר את האושר, הריהו שייך לאנשי הערים החוטאות, ועל כן הוא לבדו אומלל מבין אנשי העיר, ואילו אנשי העיר עצמם נכחדים ומתפרקים, כפי שקורה לאנשי העיר הבורה.

באשר לאנשי העיר ההפכפכה, <מי> שהפך את מצב העניינים והסיט אותם <מן הדרך> – אם הוא מאנשי העיר החוטאת, הוא לבדו אומלל; האחרים נכחדים ומתפוררים כמו אנשי <העיר> הבורה. כך קורה לכל מי שסטה מן <הדרך אל> האושר בהיסח הדעת או בשוגג.

באשר לאנשי העיר המעולה הכפויים והאנוסים <לבצע את> מעשי <העיר> הבורה, הרי האנוס על עשיית דבר, מאחר שהוא סובל ממעשהו זה, [145] התמדתו במה שהוכרח לעשות אינה יוצרת אצלו מצב נפשי מנוגר למצבים המעולים; מצב זה מעציב אותו ומעמדו אינו נעשה כמעמד של אנשי העיר החוטאת. ועל כן המעשים אשר הוא נאנס לעשות אינם מזיקים לו. כך קורה ל<אדם> המעולה כאשר משתלט עליו אחד מאנשי הערים המנוגדות לעיר המעולה, והוא נאלץ לגור במשכנם של המנוגדים <לעיר המעולה>.

על הדברים המשותפים לאנשי העיר המעולה

[146] הדברים המשותפים שמן הראוי שילמדו אותם כל אנשי העיר המעולה הם אלה: ראשית, לדעת את הסיבה הראשונה ואת כל תאריה, ולאחר מכן את הדברים הנבדלים מן החומר ואת תוארו של כל אחד מהם ואת התכונות והדרגה המיוחדות אותו, עד שמגיעים מן <השכלים> הנפרדים אל השכל הפועל, ואל פועלו של כל אחד מהם. ולאחר מכן <להכיר> את העצמים השמימיים ואת התיאור של כל אחד מהם, ואחריהם <את> הגופים הטבעיים שמתחתיהם; כיצד הם מתהווים וכיצד <הם> נפסדים, וכי מה שמתרחש בהם מתרחש בסדר, בשלמות, בהשגחה, בצדק ובחכמה, ושאיך בהם רשלנות, מגרעת ועושק בשום פנים. ולאחר מכן, <לדעת על> התהוות האדם, וכיצד נוצרים כוחותיה של הנפש, וכיצד משפיע עליהם השכל הפועל את האור עד שהמושכלים הראשונים נוצרים. <כמו כן>, <להכיר> את הרצון ואת הבחירה. ולאחר מכן <להכיר> את המנהיג הראשון, וכיצד מתחוללת ההתגלות. לאחר מכן <להכיר> את המנהיגים הראויים לרשת אותו כאשר אין הוא עוד בנמצא. ולאחר מכן <לדעת> את העיר המעולה, את אנשיה ואת האושר שאליו מגיעות נפשותיהם <של נתיניה>, ו<את> הערים המנוגדות לה ואת המצב שנפשותיהם נקלעות אליו לאחר המוות: חלקן לאומללות וחלקן לאין. ולאחר מכן <להכיר את> האומות [147] המעולות ואת האומות המנוגדות להן.

ניתן לדעת דברים אלה באחד משני אופנים: או שהם מוטבעים

בנפשותיהם <של אנשי העיר המעולה> כפי שהם, או שהם מוטבעים על ידי התייחסות <כלשהי לדברים אלה> או דימוי <שלהם>, וזאת על ידי כך שדימוייהם <של הנושאים הללו>, המחקים אותם, ייווצרו בנפשותיהם. חכמי העיר המעולה יודעים <דברים> אלה באמצעות הוכחות ובאמצעות האינטואיציה האנושית. אלה הבאים אחרי החכמים יודעים <דברים> אלה כפי שהם באמצעות עיוניהם של החכמים <הראשונים> ו<מתוך> אמון וביטחון ב<חכמים> אלה. היתר יודעים אותם באמצעות דימויים <או סמלים> שהם חיקוייהם, משום שאין תבונתם יכולה להבין אותם כמות שהם – לא מן הטבע ולא מן ההרגל, ששניהם <סוגי> היכרות. <ידיעתו> של החכם היא ללא ספק טובה יותר, ואלה היודעים אותם¹⁸⁰ באמצעות דימויים שהם חיקוייהם,¹⁸¹ חלקם יודעים אותם באמצעות דימויים הקרובים להם, וחלקם באמצעות דימויים הרחוקים במקצת, וחלקם באמצעות דימויים רחוקים עוד יותר, וחלקם באמצעות דימויים רחוקים מאוד.

הדברים האלה <נוצרים בדרך> החיקוי באמצעות הדימויים ה<עומדים> לרשותה של כל אומה ולרשותם של תושבי כל עיר, <והם מדורגים החל> מן הידוע פחות <וכלה> בידוע יותר. <אך הידוע> עשוי להשתנות בין האומות, ברובו או בחלקו. אצל כל אומה מחקים <את הדברים> הללו אפוא ב<אופן> שונה מן הדרך שבה אומה אחרת מחקה אותם. [148] כך יכולות להתקיים אומות מעולות וערים מעולות שונות בדעותיהן, שכולן שואפות לאותו אושר ולאותן מטרות.

אבל אם הדברים המשותפים האלה נודעים באמצעות הוכחות, אי אפשר שיהיה בהם מקום להתנצחות כלל, לא על ידי כשלים ולא על ידי קשיים בהבנה. כי במקרה כזה, מה שהמתנצח מבין אינו אמיתות

¹⁸⁰ את הדברים המשותפים שהוזכרו לעיל.

¹⁸¹ של הדברים המשותפים.

הדבר כשלעצמו, אלא הבנה בטלה שלו. ואילו כאשר <דברים אלה> נודעים באמצעות הדימויים המחקים אותם, ייתכן שבתוך דימוייהם יהיו מקומות להתנצחות. בחלקם יימצאו מקומות מעטים להתנצחות, בחלקם מקומות רבים יותר להתנצחות. בחלקם מקומות גלויים יותר להתנצחות ובחלקם נסתרים יותר.

לא מן הנמנע הוא שמבין היודעים דברים אלה באמצעות דימויים מחקים, יהיו כאלה שיעצרו במקומות התנצחות. הללו <מתחלקים> ל<מספר> סוגים. <ישנם> מבקשי הדרך <הכנים> – כאשר דימוי מסוים מתגלה <כ> כוזב הם מתעלים לדימוי אחר, קרוב יותר לאמת, שאין בו אותה התנצחות. אם אותו <דימוי חדש> מרצה אדם כזה, הוא חדל <מן החיפוש>, אך אם גם <דימוי> זה כוזב, הוא מתרומם לדרגה גבוהה יותר. אם זו מרצה אותו, הוא מפסיק. וכל אימת ש<הוא מגלה> אצלו דימוי כוזב בדרגה מסוימת, <הוא> מתרומם מעליה. ואם <הוא מוצא> שכל הדימויים כוזבים ויש לו הכוח לעמוד על האמת, ידע את האמת ויעבור למעמד <אלה> ההולכים בעקבות החכמים. [149] אם <מעמד> זה לא יספק אותו והוא משתוקק לחכמה, ותהיה לו היכולת לכך, ידע אותה.

סוג אחר <של היודעים באמצעות דימויים>, כולל את מי <שמטרתו כמטרות <הערים> הבורות, כגון כבוד, עושר, הנאה מממון או <מטרות> אחרות; הוא רואה שהחוקים של העיר המעולה מונעים את <מימושן של מטרות אלה>, ואז הוא פונה לדעות העיר המעולה בכוונה להציג את כולן ככוזבות – בין שמדובר בדימויים של האמת ובין כמה שתפס¹⁸² מבין <דעות> אלה הוא האמת עצמה. את הדימויים <אפשר> להציג ככוזבים בשני אופנים: האחד הוא באמצעות נקודות ההתנצחות שהם כוללים, והשני באמצעות כשל והולכת שולל. כאשר לאמת עצמה, הרי <אפשר להציגה ככוזבת רק> באמצעות הטעיה והולכת שולל. את כל זאת <הוא עושה> לבל

¹⁸² מילולית: הושלך אליו.

ימנע ממנו דבר את <מימוש> משרתו הבורה והמגונה. אין זה ראוי שאנשים אלה יימנו עם <אנשי> העיר המעולה.

סוג אחר <הוא של אלה> הדוחים את כל הדימויים ככוזבים בשל נקודות ההתנצחות הכלולות בהם. ומכיוון שהם לוקים גם בהבנתם, הם טועים אפילו באשר לנקודות האמת שבדימויים, ואז גם מה שאין בו מקום להתנצחות כלל נראה להם ככוזב. אם הם מתרוממים לדרגת האמת כדי להכיר אותה, הבנתם הלקויה מוליכה אותם שולל עד שהם מרמינים את האמת בשונה ממה שהיא, והם סבורים כי מה שהם תפסו – האמת לכאורה – [150] הוא האמת. אם <אותה> אמת לכאורה> נראית להם כוזבת, הם סבורים שמה שכוזב הוא האמת לאמיתה ולא זאת <השגויה> שעלתה בדעתם. בשל כך הם חושבים שאין אמת בכלל, מה שנחשב כמוביל אל האמת היא מרמה, ומי שנאמר עליו שהוא מדריך אל האמת הוא רמאי ומוליך שולל, המבקש באמצעות דבריו מנהיגות או משהו אחר; כך בא חלק מן האנשים האלה לידי מבוכה. ויש אדם שייראה לו, כדוגמת דבר הנראה מרחוק, או כדוגמת מצב שבו האדם מדמיין בשנתו, כי האמת קיימת <אבל> הוא רחוק מלהשיגה, ונראה לו שאין השגתה אפשרית בעבורו. הוא חותר אפוא להציג את מה שהשיג ככוזב וכשקרי.

הפרק השלושים וארבעה

על דעותיהם של אנשי הערים הבורות והתועות

 [151] הערים הבורות והתועות נוצרות כאשר הדת מושחתת על דעותיהם הפסולות של הקדמונים.

בין <דעות> אלה <ניתן למנות את> דבריה של האסכולה¹⁸³ האומרת: אנו רואים שהנמצאים הקיימים מנוגדים <זה לזה>, וכל אחד מהם שואף לבטל את האחר, ואנו רואים <גם> שכל אחד מהם, כאשר הוא בא לידי קיום, מוענקים לו, יחד עם קיומו: (א) משהו המשמר את קיומו מפני ביטול; (ב) משהו שבאמצעותו הוא הורף את פועלו של ניגודו על עצמו ושבאמצעותו הוא מעדיף את עצמו על פני ניגודו; (ג) משהו שבאמצעותו הוא מבטל את ניגודו והופך אותו לגוף הרומה לו במין; (ד) משהו שבאמצעותו הוא מסוגל להשתמש בשאר הדברים לתועלתו <על מנת להגיע> לקיום הנעלה ביותר ולהתמיד בו.

ברבים מ<נמצאים אלה> יש משהו שבאמצעותו הם¹⁸⁴ מתגברים על כל מי שעומד להם למכשול. וכך פועל כל ניגוד ביחס לניגודו, וכן ביחס לכל דבר השונה ממנו, עד שנדמה לנו שהכוונה היא כי לכל אחד מהם, ולו לבדו, נועד הקיום הטוב ביותר, ו<שלתכלית זו> נוצר בעבורו כל מה שבאמצעותו הוא מבטל את מה שמזיק לו או שאיננו מועיל לו, <אך> שיכול לשמש אותו <לשם השגת> המועיל לו בקיומו הטוב ביותר. אנו רואים כי בעלי חיים רבים תוקפים בעלי חיים [152] אחרים מתוך שאיפה להשמידם, בלי שיפיקו מכך

¹⁸³ מילולית: קבוצת אנשים.

¹⁸⁴ המקור ביחיד.